

Karneval i Lofoten?

Opp til 30 000 tilreisende fiskere og tusenvis av løsarbeidere skapte et yrrende folkeliv under Lofotfisket. Gammel statistikk kaster nytt lys over det tradisjonsrike fisket, livet i Lofoten liknet i de hektiske vintermånedene middelalderens karneval.

Befolkingen på de små stedene i Lofoten ble hvert år mangedoblet fra midten av januar til midten av april når opptil 30 000 tilreisende fiskere, tusenvis av løsarbeidere, kramkarer, kokker og spiseverter, fiskekjøpere fra Bergen og Mørebyene, lever- og rognkjøpere og hodekjøpere kom til det årvisse Lofotfisket. Lofotoppsynet stilte med ekstra politistyrke og med-brakte dommere, legetilbudet ble øket og "geistlige Betjening" ble styrket.

Det totale antallet tilreisende var høyere enn antall tilreisende fiskere, men det er antall tilreisende fiskere som har vært bestemmende for hvor mange fiskekjøpere, løsarbeidere, håndverkere og handelsmenn som fulgte med. Fram til 1910 kom det, med noen få unntak, hvert år mer enn 20 000 fiskere til Lofoten, fra 1880 til 1900 var det rundt 30 000. Fra 1930 til 1940, og i begynnelsen av 1950-åra, var tallet igjen over 20 000, men fra 1954 falt tallet bratt og har de siste åra ligget på snaut 4 000 fiskere.

En stor del av den mannlige befolkningen i Troms og Nordland hadde i uminnelige tider reist til Lofoten. Her møttes væreieren og fiskeren, kapitalistisk stordrift og snørefiske, fiskekjøper og fiskeselger, bispen fra Tromsø og ukonfirmerte gutter, urmakere, brennevinselgere, musikanter, prostituerde, fotografer, spiseverter, fiskehodekjøpere, kokker og handlende.

På flere måter kan livet i Lofoten i løpet av de hektiske vintermånedene sammenlignes med et karneval. Den russiske litteraturforskeren Mikhail Bakhtin (1895-1975) behandler i en velkjent studie middelalderforfatteren Rabelais (antakelig død 1553) og karnevalet. Det ble kjennetegnet av at mange instanser (autoriteter og folkelige) var til stede samtidig, men ingen klarte helt å dominere de andre. Så lenge karnevalet pågikk, preget fraværet av en absolutt dominerende autoritet hele samfunnet. Folkelivet under Lofotfisket, som har vært et årvisst høstningsfiske så lenge det fins historiske kilder, hadde slike trekk. Karneval betyr kjøtt farvel, og blir feiret ved inngangen til den katolske fasten sju uker før påske. En stor del av torsken som tas i Lofoten har havnet og havner som tørr- eller klippfisk i Italia, Spania, Portugal, Afrika og Sør-Amerika, og spises i fasten.

Plansje

Lofotfiske 1856-2000.

Tabeller

Tilreisende og næringsdrivende under Lofotfisket.

1876-1989

Fiskebåter, rorbuer, logihus, ekspederte telegrammer og telefonamtaler under lofotfisket 1860-1989

Utførsel av tørrfisk, klippfisk og tran. 1830-1999

Fiskere etter redskap. 1856-1995

Konge, biskop, fyll og fant

"Lofotloven fra 1857" regnes for å være stortingsmann Ketil Motzfeldts (1818-1889) verk. Den innførte prinsippene fritt hav, fritt fiske og havdeling mellom redskapene jukse (dypagn), line og garn samt forbud mot å oppholde seg på fiskefeltet om natta.

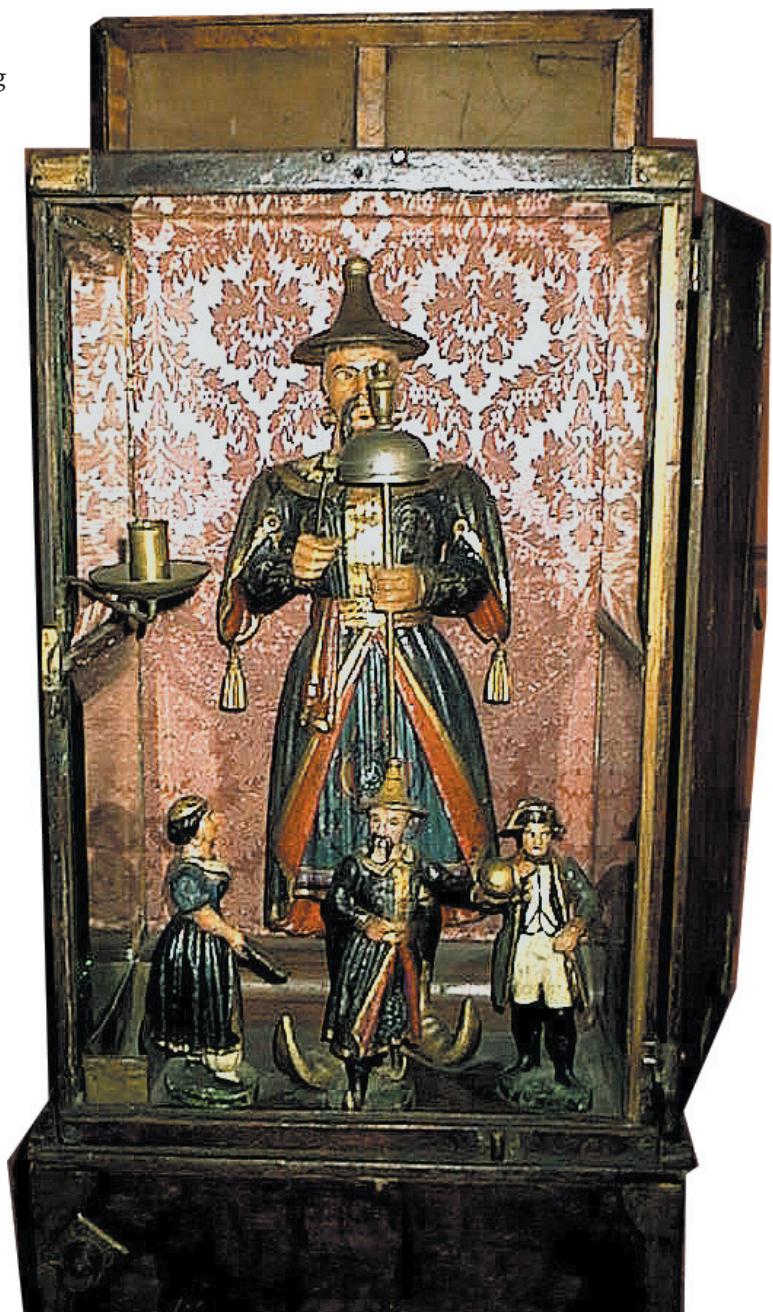
Loven inneholdt også bestemmelser om opprettelsen av et oppsyn som skulle settes i begynnelsen av januar og være på stedet til fisket ble avsluttet midt i april. Det ble også bestemt at oppsynet hvert år skulle skrive en beretning om fisket og sitt eget virke, og den skulle være ferdig trykket til neste års sesong og deles ut til fiskerne. Denne beretningen inneholder en rekke rapporter fra forskjellige myndigheter som deltok i oppsynet og mange av oppgavene er gitt i tabellform.

Ketil Motzfeldt var oppsynsmann og skrev den første beretningen "Om Lofotfiskeriet. Aar 1859." Beretning ble først trykket som bilag til Departementstidende, seinere ble den offentliggjort i *Aarsberetning vedkommende Norges Fiskerier*, utgitt av departementet for det indre og deretter av fiskeridirektøren. Oppsynsberetningene fra Lofoten inneholder statistikk og tellinger av deltakende fiskere, den 16. mars ble valgt som tellingsdag fordi Motzfeldt gikk ut fra at da hadde alle fiskere innfunnet seg, samtidig som ingen ennå hadde reist hjem. Senere er tellingsdagen flyttet til 22. mars. Fiskerne ble registrert etter fiskevær, hjemstedskommune og hva slags redskap de brukte. Det ble ført statistikk, ikke helt regelmessig, over rorbuer og losjhuis, fiskerifartøyene ble registrert, samt en rekke opplysninger om fangsten.

I 1910 begynte oppsynssjef Johan C. V. Fleischer beretningen med at "Hans Majestæt Kongen" den 6. mars ankom Lofoten om bord i panserskipet "Norge" og besøkte Reine, Balstad, Mortsund, Kabelvåg, Svolvær og Henningsvær hvor han besøkte rorbuer og snakket med fiskere. Kongen var på "fiskehavet" utenfor Balstad og Stamsund før han den 10. mars dro sørover via Værøy. Fleischer avsluttet stykket om kongebesøket, som han lot trykke foran beretningen med: "Længe vil Lofotfiskerne minnes kongebesøket".

Andre "Hs. Høiverdighed"er var oftere i Lofoten. Beretningene hadde til å begynne med et forholdsvis utførlig avsnitt om kirke- og skolevesenet, leserom og bibliotek. Kapitlet faller etter hvert helt bort. I 1939 består det bare av oppramsing av at fem sokneprester, en stiftskapellan og en hjelpeprest hadde arbeidet blandt fiskerne, og at fem lekmenn var "antatt til fast virksomhet i Lofoten". I 1895 kunne imidlertid beretningen fortelle at "Hans Høiærværdighed Biskop

Urmaker Pedersen i Kabelvåg hadde en stor samling av rariteter som han reiste rundt og viste fram ved forrige århundreskifte, blant annet et veispill med bevegelige figurer. Den store figuren bak og den lille i midten er Djengis-khan, mens den lille til høyre er Napoleon. Når det ble sveivet på lirekassa beveget personene seg. Damen til høyre holder en skål i hånda, når det ble lagt penger i den, ble skåla vippet opp og mynten forsvant i apparatets indre. Napoleon løfter og ser gjennom en kikkert. Spillet med orgelkassen under er 1 meter høyt.
Lofotmuseets gjenstandssamling, Kabelvåg,
Foto:Marit Moen

Markedet i Stokmarknes i slutten av det 19. århundret, antakelig ved avslutningen av Lofotsesongen. Kramboden ble laget av årer og seil. På dette stevnet var imidlertid båter den viktigste varen. Amund Helland redegjorde for handelen i Stokmarknes: «Handelen er dels en kassehandel, der har sit navn af de store kasser og kister, hvori varene føres, oftest med dampskip. Udsalget kan foregaa under et telt eller under skur eller i leiede boder og næst. (...) Kassehandlerne kommer til Lofotfisket i marts og april, da fiskehandelen har taget fart. Efter Lofotfiskets slutning drager en del til Finmarksfisket og derefter tilbage til Senjen, Vestreaalen og Lofoten til handelsstevnene eller i juni maaned til Vesteraalen og Lofotens ytterside.»

Senere på sommeren og udover høsten drager kassehandlerne dit, hvor sildefisket slår til. Enkelte kassehandlere optræder om høsten og vinteren som skræppenhændlere. De, som handler med klæder og skotøi, er mest fra Romsdal, Overhalden og Snaasen. Ikke faa kassehandlerne er fra Trondhjem. Ogsaa faste handlende i Tromsø og Bodø indfinder sig til Lofotfisket og handelsstevnerne.»

I beretningen fra Lofotfisket i 1882 ble det tatt til orde for at flere enn Vaagen og Burneæs kommune måtte få anledning til å sende tigtere og løsgjengere til tvangsarbeideranstalten i Trondhjem: «Ved denne Foranstaltning har man faaet i sin Magt at fjerne fra Fiskeværene saadanne omstreifende Lediggjængere, der tro i Lofoten at finde en bekvem Mark for sine mer eller mindre tilladelige Operationer, og som ved at stryge fra et Vær til et andet voldte Politiet meget Besvær.» Et problem som ikkja var løst var mangelen på arrestlokale spesielt i Svolvær «hvor Urostifterne kunde være blevne hesatte for en kortere Tid.» I 1883 var antall overtredelser av «Loven pfg. 6 om Forstyrrelse af den almindelige Rolighed» dobbelt så stor som året før: «I Kabelvaag er som man kunde vente Antallet af forelagte Mulkter størst; der har man i det nærliggende Distriktsfængsel Anledning til at hensætte Urostifterne, indtil de have sovet Rusen ud, hvilket som Regel er Hovedaarsagen til Forgaelsen.»

Femti år seinere, i 1930, gjør beretningen rede for politivirksemheten: «I Kabelvåg var i vinter edrueligheten og ordenen på land dårlig for ikke å si slett, idet der i mars og april var en masse fyll og dermed følgende rolighetsforstyrrelse. Verst var det på hel- og delvis landliggedager når flåten fra naboværene søkte op til Kabelvåg, som det syntes i den hensikt å ta seg en tår for tørsten, og i beruset tilstand viser mange fiskere en meget dårlig og brakete optreden.»

Böckmann opholdt sig i Lofoten fra 21de Februar til 6te April". Hovedanliggende ved hans besøk var at kirken på denne tida engasjerte seg sterkt i bekjempelsen av fyll: "Biskopen afholdt ogsaa i Kabelvaag og Stamsund Møde med Fiskerne for at faa deres Udtalelser og i Tilfælde af ulovligt Salg af berusende Drikke i Lofotværene, ligesom saadanne Møder paa Foraandledning af ham flere Steder ogsaa blev afholdt af Presterne." Også i 1897 var biskopen en tur i Lofoten. Den offentlige fattigdommen gjorde at biskopen i 1915 måtte meddele: "Den geistlige betjening av fiskeværene i Lofoten blev under hensyntagen til den statsøkonomiske stilling planlagt med sterkt berænsning af de steder hvortil Guds ords forkynndere sendtes." For 1930 "stod til rådighet i år som ifor kr. 6 300 til betjening ved fiskeværene i bispedømmet. " Det var imidlertid nok til å sette "tilsammen 32 arbeidere i funksjon."

I 1890-årene var det ikke bare biskopen i Tromsø som var opptatt av å redusere både den legale og illegale alkoholomsetningen. Dette var ved siden av ulovlig salg av andre varer, av de forseelser som det ble hyppigst idømt bøter for. Det var da også oppsynets overbevisning at det ikke ville bli slutt på de tallrike "Rolighedsforstyrrelser" før "det ulovlige Brændevins-salg knækkes".

Hovedproblemet var etter oppsynsmannens mening: "Den udstakte Restaurationsvirksomhed saagodtsom i alle Fiskevær og det ulovlige Brændevins-salg, som Fiskerne formener – vistnok ikke uden atskillig Grund – dermed staar i Forbindelse, vækker deres Forargelse, dels av hensyn til Ungdommen, som derved let lokkes i Fristelse, dels på Grund af den hyppige Uro om Natten, som den fremkalder." For å komme dette ondet til livs hadde fiskerne forsøkt å ta loven i egne hender: "Demonstrationstoget i Kaabelvaag Søndag 3die Marts, hvilket forresten foregik uden nogensomhelst Uorden, ligesom Optøierne i Stamsund Søndag den 24de Marts samt de vel forberedte Optøier i Kabelvaag og Svolvær Søndag den 31te Marts, men som heldigvis ikke kom til Udførelse," skyldtes ifølge oppsynsmannen ene og alene "Fiskernes Uwillie mod det ulovlige Salg af berusende Drikke."

I Stamsund hadde fiskerne grepet til "Voldsomheder for at give sit Mishaf til kjende". Det førte i alle fall til at det ble holdt et møte hvor representanter for fiskerne hevdet overfor både amtmannen, "Statsadvokaten samt Opsynschefen" at de ikke ville kritisere oppsynet, men at de mente at den "nuværende Rettergangsordning" ikke var hensigtsvarende ligeoverfor Udsælgerne af berusende Drikke."

I beretningen det neste året forsvarer imidlertid Lofotoppsynet seg ved å hevde at så lenge det ikke ble gjort endringer i loven, var ikke oppsynet i stand til å forhindre ”ulovlig handel med Brændevin, Likør, Vin og Øl som med andre Varer”. Oppsynsmannen gikk deretter inn for at det burde bestemmes ved lov ”at Restaurationsvirksomhed under de store Fiskerier og paa Markeder i Nordland ikke maa finde Sted uden Amtmandens Bevilling efter Forslag af vedkommende Distrikts Herredsstyrelse samt Fogdens Anbefaling og selv da kun i en nøie bestemt Udstrekning.”

Det var en gammel innarbeidet kjøpmannslist og markedstradisjon oppsynet og fiskerne reiste seg mot i 1890-årene. Alkohol ble ikke bare brukt av krambodhandlerne. I 1880-årene var det ”Goodtemplarordenen i Lofoten” som tok opp kampen mot at ”Kjøberne Skjænkede Fiskerne Brændevin, naar de afleverede den solgte Fisk.”

Kvinner og klokkehandlere

Skjenking av alkohol og kafeer førte også med seg andre ting som ikke var ønsket. Oppsynssjefen i 1879 ”Premierløitnant i Marinen Niels Juel”: ”Jeg skal her tillade mig at henvende Opmærksomheden paa det ikke ubetydelige Antal Spiseværter og Folk uden fast Arbeide. Til den første Klasse hører endel Fruentimmer, fornemmlig paa Tromsø, Bodø og Trondheim, enkeltvis ogsaa Mandfolk, der dels ved sit eget, dels ved sine saakaldte Tjenestepingers Levnet give Anledning til megen Uorden. Til den anden Klasse hører Lediggjængere, Drukkenbolte, løsslupne Arrestanter o.s.v., der ikke have andet at leve af end Folks Godgjørenhed.”

Marked med karusell i Kabelvåg. Amund Helland forteller i sin topografisk-statistiske beskrivelse over Nordlands amt at markedene sto «i forbindelse med den gamle ledningsberg hvor fogden krevde leding, det vil si den skat som folk måtte betale i stedet for den gamle personlige krigstjenesten.»

Dette ble avholdt om sommeren, og om handelen på Bjørns markedslass skriver Helland: »Markedsmandag var markedslivet i fuld gang. I de saakaldte gade yrede det af folk, som gik fra det ene til det andet udsalgstelt og saa paa de udstillede varer. Jenterne kom i flokke paa fem og seks, de holdt hinanden i hænderne og spærrede hele gaden, saa man havde møje med at komme forbi dem. Muisk hørtes, hvor man gik. Danselokalerne havde fuld sognings. Luften var ikke den bedste. Støvskyen var saa tyk, at man knapt saa hverandre. Karusellen havde sterk sognings. Borte i gaden forevises «verdens største buk». Entré 15 øre, men kun mænd havde adgang. Bukken var en almindelig liden buk, men man fik en dram for hver gang man saa buken.»

Denne utstoppede kalven med to hoder var også en del av urmaker Pedersens samling av rariteter, som han reiste rundt og viste fram på markedene og under fisket. Når det var landligge på grunn av dårlig vær hadde urmaker Pedersen gode tider. Framvisning av tekniske apparater og merkverdigheter kjennetegner karnevalskulturen, hvor samfunnets rang for noen øyeblikk kan avskaffes gjennom løyer, drakk og latter. Stemningen på markedene i Lofoten nådde sitt toppunkt når fisket var i ferd med å ebb ut, mennene hadde penger og begynte å belage seg på hjemtur.

Lofotmuseets gjenstandssamling, Kabelvåg,
Foto: Marit Moen

For å forsøke å holde en viss kontroll med prostitusjonen utarbeidet legene en egen tabell som viste "Antal veneriske Tilfælde" fra 1876 til 1909. I beretningen fra 1884 hevder legen at "den skarpe Kontrol" som oppsynet hadde iverksatt mot "mindre paalidelige Fruentimmer" hadde gjort sin store nytte. Den besto i følgende åtgjerder: "Saasnart man fik grundet Misitanke, blev Vedkommende ført til Læge, af ham visiteret og om fornødigedes strax sendt til Sygehus." Oppsynssjefen føyet til: "Jeg tror, at denne Behandling snart vil formindske Lysten hos saadanne Fruentimmer til at indfinde sig i Lofoten, hvor der neppe vil være Udsigt for dem til længe at være paa fri Fod."

Det var ikke bare lovlig og ulovlig brennevinshandel og prostitusjon som skapte vanskeligheter. I 1885 var det 274 handlende til stede under Lofotfisket, nesten 100 flere enn året før, og i alt hele 846 "fremmede Næringsdrivende". Denne kategorien næringsdrivende omfatter ikke de 138 fartøyene som drev handel i Lofoten samme sesong. 134 omreisende handelsmennene slo seg ned i Kabelvåg i 1885-sesongen, mens 28 fant veien til både Skrova og Svolvær. Henningsvær fikk besøk av 25, mens 32 hadde tilhold i Stamsund. Oppsynsmannen beskrev følgene av den sterke tilstrømmingen: "Man vil visselig der strax lægge Mærke til, at der indfandt sig 44 Manefakturvarehandlere, og at disse fornemlig holdt til i Kabelvaag."

At disse tilreisende Handlende under alle Omstændigheder maa være til at skillig Forträngsel for de fastboende handelsmænd er en Selvfølge, og blev de det visselig endmere iaar i Kabelvaag, da vedkommende lokale Myn-dighed tillod, at der reistes Telte langs Midten av Stedets Hovedgate, hvor-ved Adgangen til de Fastboendes Huse paa flere Steder belemredes, ikke at Tale om, at de almindelige Færdsel til sine Tider i høi Grad besværlig-gjordes."

Lofotfisket hadde imidlertid ikke latt seg gjennomføre uten at et stort antall av tilreisende handelsmenn sørget for at fiskerne fikk kolonialvarer under fisket, og mange av de tilreisende fiskerne benyttet anledningen til å kjøpe ting til familien og gårdsdriften som de ikke kunne få tak i på sine hjemsteder. Det var derfor flere grunner enn at fiskeren ved sesongens slutt hadde penger å handle for at det ble opprettholdt markedsliknende handel flere steder i Lofoten. Antall tilreisende og næringsdrivende nådde nær 2 000 i 1895 og i 1911, nær 2 400 i 1917. Størst antall tilreisende og næringsdrivende var det imidlertid i åra 1943 til 1954, da det var mellom 5 000 og 6 000 tilreisende og handelsmenn.

I de første beretningene som hadde tabeller for tilreisende handlende ble det oppgitt hvor mange "Fruentimmer" det var av de "Handlende", "Spise-verter" og av kategorien "Uden fast Arbeide". Gruppen "Kunstnere/artister", het i de to første årene "Forevisere af Panoramaer", fra 1880 "Kunstnere". Både musikanter og "Forevisere af Panoramaer" som også omfattet trylle-kunstnere, karusellinnehavere osv. hadde sin storhetstid i Lofoten fram til den første verdenskrig, men gruppene var det mulig å treffe på under Lofotfiske så seint som på begynnelsen av 1960-tallet.

Markedene i Lofoten ble beskrevet av Amund Helland (1846-1918) i 1908 på et tidspunkt da de sannsynligvis sto på sitt høyeste: "Naar Lofotfisket begynder, men særlig mod slutningen af marts, da pengen kommer ind, møder der frem til fiskeværene alle mulige slags handelsmænd. Der handles

da overalt, i land som paa sjø, i rorbruer og kramboder, i telte og skur. Dampskibene bringer kasser, fyldte med bekledningsgjendstande, tøier og luksusgjenstande, der pakkes ud og fremstilles til beskuelse. Kræmmerne roser sine varer, mens de uafbrudt tramper med benen for kulden. Stilferdige boghandlere gaar fra hytte til hytte med sine grønne blikskrin; urmagere, skomagere og andre gjør gode forretninger, talrike fotografer "tar af", musikanter blæser i sine messinghorn osv. Der sørges ogsaa for aandelig føde af profeter og hjemmelavende præster, emmisærer baade for den indre og ydre mission, agenter for forskjellige dissenterksamfund osv. Paa boder hænger skilte med paaskrift: Her sælges varm og kold mad, melk, kaffe, brus. Det kan hende at brave folk, paa hvis diskretion man kan stole, kan faa mer, end der staar paa skiltet."

Her sikter nok Helland først og fremst til ulovlig skjenking, han kommenterer at mens de tilreisende handelsmenn bare handler kontant, selger de fastboende på kredit "til fisket er over." Helland forteller også om en spesiell tildragelse som ikke er nevnt i oppsynsmannsrapporten fra 1886: "Paa Lofotfisket i 1886 vakte nogle karuseller fiskernes raseri, da de ment at de narrede penger ud af lommerne paa folk. Man rev karussellerne ned og forbød eierne at sætte dem op igjen, i modsat fald vilde de ødelægge dem."

Deretter går Amund Helland over til å beskrive en handel som han misbilliger. "Urhandlerne, der også kalles urjøder, hørte ofte til folk af mosaisk troesbekjendelse, og de drev gjerne sin geschæft om søndagene. Naar mandskaberne i rorboderne nød sin middagsro efter de anstrengende dage, sløges døren op, ubudne trængte ind fremmede mænd, som med

Motorkutter og åttring i Lofoten i 1928

Kutteren het Brødrrene og tilhørte U. Jensen Ormøy fra Brønnøysund, åttringen Isak Kristiansen fra Gildeskål.

«De større motorfarkoster utviste alltid velvilje overfor robåtfiskerne ved å hjelpe disse med slepning fra fangstfeltet og under land når været gjorde sådan hjelp ønskelig.» Het det i beretningen fra Lofoten i 1928, den inneholdt imidlertid ikke som tidligere beretninger oppgaver for antall båter med og uten motor. I beretningen for 1930 var denne opplysningen igjen tatt inn. På telledatoen 22. mars 1930 var det 2 245 åpne og halvdekkede båter med 6 283 mann, uten motor, 1 005 åpne og halvdekkede båter med 3 771 mann med motor, 2 664 dekkede båter og fartøyer med 18 258 mann med motor og 3 dampskip med 44 mand. I 1928 var det 28 356 fiskere som tok 34 000 000 fisk, litt mindre enn i 1927, men ikke siden 1895 hadde totalfangsten vært så god.

Under fisket i 1928 var det 5 forlis og 17 mann var i havsnød, 13 ble reddet og 4 omkom. Årsaken til forlisene var «fylning og kantring av bråtsjø samt overlasting og ordinær kullseiling.»

«Enhver synger med sit Næb» Tre fiskere med torsker, Lofoten. Foto: A. B. Wilse 1910

Fisket i 1910 var ikke så bra som bildet tyder på. I beretningen fra Lofotfisket i 1910 forklares det at det dårlige resultatet gjorde fiskerne urolige: "Der avholdtes i de forskjellige fiskevær massemøter av fiskere, hvis resolutioner som bekjendt gik ut paa bestemte uttalelser om motorstøiens skadelige indflydelse paa fiskeriet. I disse møter deltok hovedsakelig baatfiskere, som mener sin bedrift truet ogsaa formedlest den uensartede driftsmaate, som mer og mer tiltar.

Det er fuldstændigt forståeligt, at den store del af befolkningen, som er henvist til baatfiskeriet og gjennem lange tider har haft at regne med utbringendet af Lofotfisket som et større og uundværlig tilskud til eget og familiens livsopphold, med ængstelse væk over, at denne regelmæssig aarlige indtægtskilde vedblivende uforstyrret kan flytte. Naar saa driftsmaaten i den senere tid har forandret sig derhen, at den tidligere omtrent lydløse ro paa fiskehavet er avløst af en ørdøvende larm, (...) kan det ogsaa forståes, at umiddelbart paafølgende uregelmæssigheder ved fisket søkes forklart med nævnte for haanden værende tænkelige aarsager.»

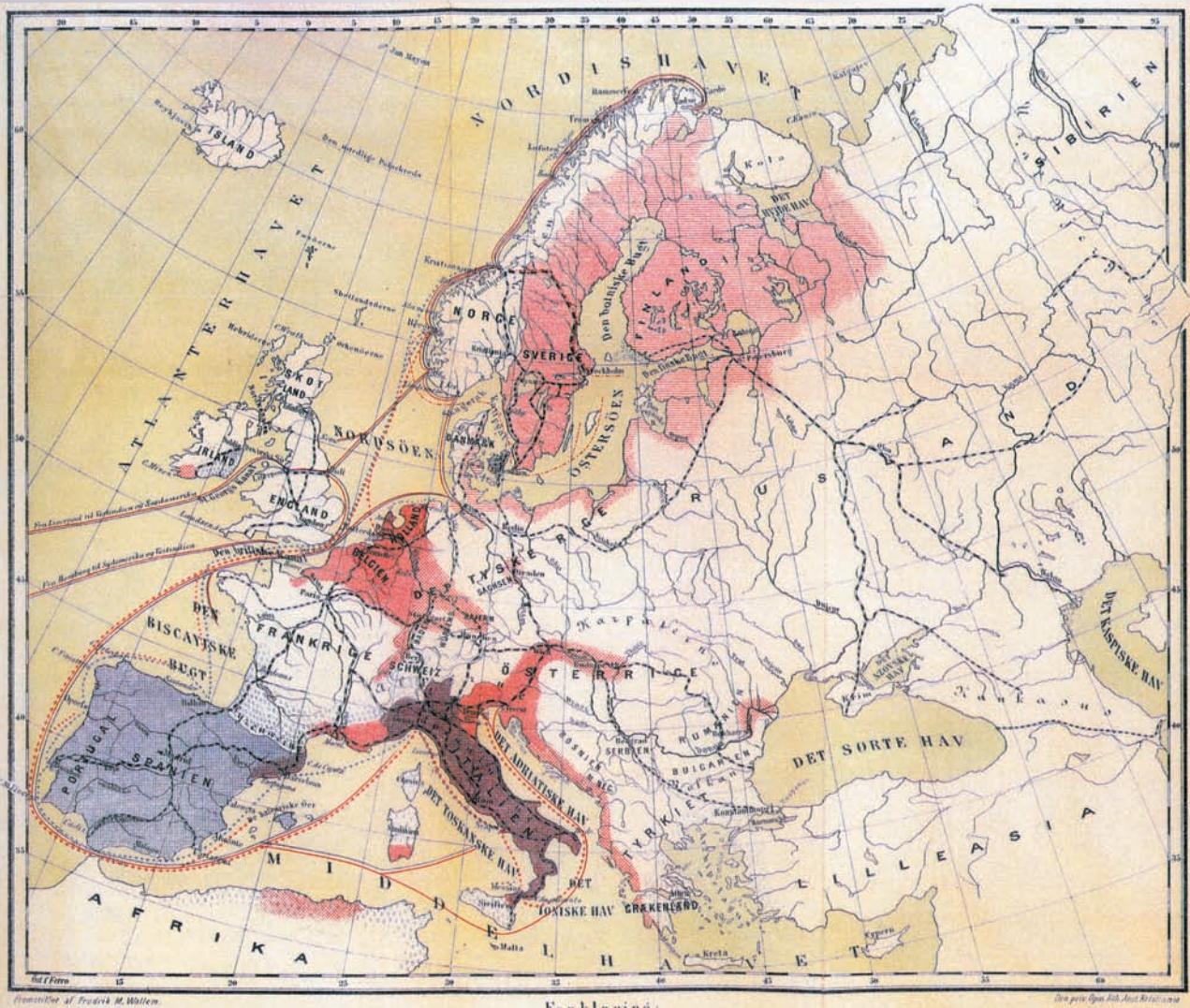
Wallem (se neste side) samlet også inn en rekke oppskrifter på retter av klippfisk og tørrfisk, som han gjengang, blant annet:

Bacalao en salza.

Til en portion til 8-10 personer tager man 2 klipfiske, saa tykke og fyldige som kan faaes, skjærer væk alle finner og rygbenet, derpaa fisken i firkantede stykker (1½ tomme i hver kant), hvorpaas de lægges i vand ca. 12-18 timer (eftersom fisken er salt og fyldig) Efter udvandingen lægges den i en (helst fortinnet) kasserolle med tætsluttende laag. Først hælder man dog i olie, saapas at den vel skjuler bunden, hvorpaas den afbankes lidt; derefter et lag med fisk, ovenpaa denne et lag raa poteter, skaarne i passende skiver (en stor i 3-4 og en liden i 2 skiver), ovenpaa dette igjen et lag med stor løg, skaarne i tykke skiver, og lidt finskaaret spansk peber (til en saadan portion ca. 3 stykker) samt en del tomatos. Saaledes fortsættes lag efter lag, indtil portionen er halvt i kasserollen. Denne sættes nu over en ikke alt for stærk ild og koges vel en time, dog maa man af og til røre lidt om, for at det ikke skal sætte sig fast i bunden.

Naar det har kogt nogle minutter, hælder man olie paa (til denne portion ca. 1 liter). Olien maa være fin og god. Naar det har kogt vel en time, kan man gjerne, hvis man synes det ser for tørt ud, tilsætte en god del smør ovenpaa; dette bliver da efter bedste skjøn. Retten skal egentlig serveres med catalanvin eller rødvin, i mangel heraf, efter enhvers smag, med øl.»

NORGES KLIPFISKE- OG TÖRFISKE-MARKEDER i EUROPA (samt disse Varers viktigste Handelsveie)

Faksimile av kart fra Handelen med Tørfisk og Klipfisk efter specielle konsulatberetninger, flere landes officielle handelsstatistik, børsnoteringer og andre meddelelser samlede efter foranstaltning af Departementet for det Indre, utarbeidet av Fredrik M. Wallem og utgitt i Kristiania i 1893. Boka inneholdt også oppskrifter, en er gjengitt på foregående side.

Fredrik M. Wallem gikk i rette med den tro at «vor handel med tilvirkede fiskevarer - tørrfisk, klipfisk og spegesild - for en vesentlig del beror paa, at vore katholske kunder overholder sin kirkes traditionelle forskrifter om fastespiser paa de ugentlige saavel som de aarlige fastedage». «Reæsonnement savner ikke grund,» fortsatte Wallem, men han la større vekt på andre forhold: «Spørsmålet maa i sin inderste grund blive et handelsanliggende, som for Norges vedkommende etter beror paa udviklingen i produktionen og transporten af vore fiskevarer samt paa tidsmæssige framskridt ved vore fiskeriers driftsmaade. Kan vort land levere kunderne de traditionelle fiskevarer til lignende billige priser og fremdeles i samme gode kvaliteter som andre fiskevarer, - trods den lange transport og trods de høje toldsatser i importlandene - saa vil sikkerlig handelsomsætningen med norsk tørfisk og klipfisk hævde sin plads inden de gamle enemærker og bevare sin markedsstilling der. Hvorledes forholdene i saa henseende forøvrigt kan komme til at udvikle sig, ligger udenfor det omraade, hvorpa de katholske fasteregler øver sin indflydelse, men hænger desto nøiere sammen med den internationale handel og varetransport samt med konkurransen mellem de forskjellige fiskevarer og utilvirket eller fersk fisk.»

Christian Krohg, Lofotbrev, 1896 (Privat eie)

Christian Krohg, Kampen for tilværelsen, Oslo 1954, Redaktør Johan Borgen

Fra *Reiseerindringer og folkelivsbilder*, Svolvær II, Først trykt i Verdens Gang 18.april 1896

«Kaga» er propfull av fiskere, menn i oljetrøyer eller sydvester eller en ganske ny slags oljedragt: bare oljebukser, som går helt til brystet i likhet med den i anledningen av damedraktenes reform meget omtalte «buksebjørn». Dessuten ermer av oljetøy, trukket over de andre opp til albuen. Og se der, hist og her innimellom de oljekledde, ganske hvite eller brune drakter utsydd med rødt, folk med langt pjsukset hår. Det måtte være sjøfinner. De bidrar til å forhøye inntrykket av det brokede liv på Kaien. De må ha god tid alle disse folk. Hvorfor er de ikke ute og fisker som de tusen andre vi hadde passert ved innseilingen? Og alle sammen, hver eneste en står med hendene i lommen. Nei ikke alle sammen! Finnene har dem på brystet, stukket inn i den store bluseåpning, den ene hånd kryssvis over den annen. Spitsbergen-gasten forklarer meg grunnen til dette siste. Dels kan de jo ikke som de andre få hendene i lommen på grunn av blusens lengde, dels er benklærne strange som

trikot og ville ikke egne seg for lommer, men den egentlige grunn er, sier han, at de kan klø seg uavlateleg på brystet, hvor det nordlandske utøy spesielt ynder å holde til.

I trengsel på kaien såes også en hel del underlige mennesketyper i alminnelig drakt, kraftig bygget, men med latterlig korteben, som minnet om en bjørns når den går oppreist. Buksene er snørt sammen om foten nedentil. Jeg spør, hva det er for slags folk.

- Kvener! Det var uten tvil slik benkledning, de gamle nordmenn brukte.
(...)

I det samme jeg dreiet om et hjørne av kaien, hvor der nu ikke fantes en eneste, ser jeg en voldsom trengsel av fiskere som enda mer fortsettet seg henimot et enkelt punkt og var klemt sammen til en eneste masse oppover en trapp. Jeg forsto hva det gjaldt, da jeg så et posthorn over døren.

En lite glugge var åpen midt i veggen. Ut av den roptes det ene navn etter det annet. Der ble starks svart «Her!» et eller annet sted, og brevene vandret nu over hodene på hele menneskemassen fra den ene til den annen, i den retning hvor der var ropt. Enkelte sto å

lest sitt brev eller leste det opp for en eller annen kamerat.

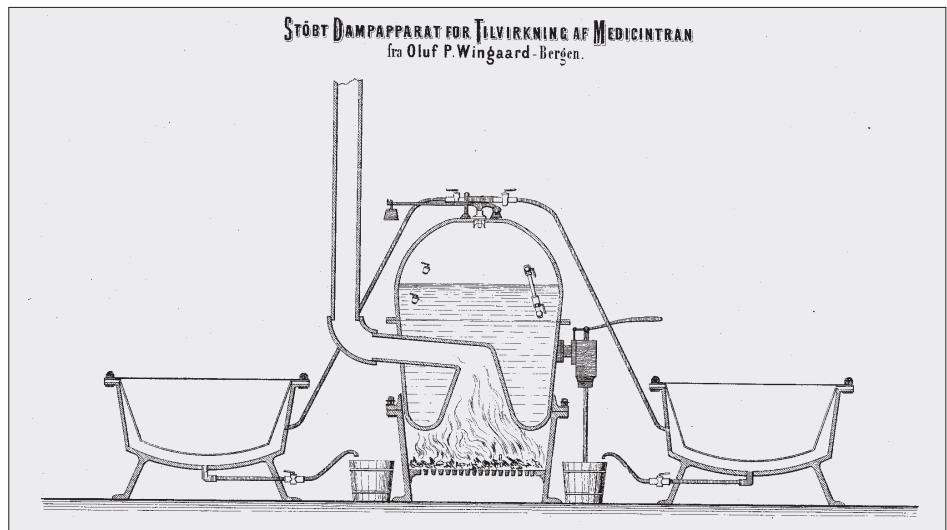
Jeg gikk videre henover en vei i bunnløs sole, en sole som framkaller anger hos en over alle de skjellsord som man har spandert på den bekjente Kristiania vår- eller høstsøle. For i sammenligningen med dette av tusen tunge føtter stadig opptrampede elite, bestående av sne og halvtint tele, gjennomtrengt av sur tran og salt fiskeblod, minnes man Karl Johan i dens verste skikkelse som et parkettgulv. Det luktet allerede ikke videre godt på kaien, men verre og verre ble det, jo lengre man kom inn mellom husene. Forresten var hovedgaten, som jeg vandret innover, en meget livlig gate, og når det ikke hadde vært av de omtalte grunner, skulle jeg gjerne oppholdt med der lengre. Butikk ved butikk: Urmakere, skjellhandlere, og sildehandlere, bokhandlere, utsalg av «varm melk» etc., og der hvor der var mellomrom mellom de faste butikkene, var disse utfylt av boder og telter. Ved hvert tiende skritt møtte man en jøde, en ekte, polsk jøde med lokker ned fra tinningene - de såkalte klokkejøder.

fremmeddaret skingrende stemme vækkede de sovende, idet de raabte ud sine ure. Urene var ofte af ringe værdi, i mange tilfælde dog brugbare. (...) Af interesse for fiskeridistrikterne er den bestemmelse i handelsloven af 1907, at lommeure ikke af nogen maa sælges ved omførsel. Omførselshandelen med ure har været en ulempe for folk. Med paagaaenhed har denne art omførselshandel været drevet under Lofotfisket og under de store sildefiskeriene i Eidsfjorden og i Salten. Naar skreien i tættere tyngde sægte op paa fiskehavet for et vær, og baadene laa godt lastet under opseiling til fiskeværet, saa fulgte stimen af urhandlerne efter i farvandet og trængte sig frem overalt, hvor de anede, at de blant menigmand vankede mynt og god fortjeneste. (...) En gruppe af skræppekarene er de saakaldte urjøder, som dels er virkelige jøder, dels folk fra Sverige, fra Kristiania og Trondhjem. Alene paa Henningsvær var i vinteren 1896-97 19 urjøder."

Det er vanskelig å forklare hvorfor Amund Helland spesielt klandrer klokkehandlerne for at de forsøkte å gjøre en god handel. Det kan ikke herske noen som helst tvil om at grunnen til at samtlige kramkarer og handlende som innfant seg i Lofoten, gjorde det for å tjene penger på å handle der. Det lå også i sakens natur at de tilreisende i en eller annen betydning av ordet var fremmed. Uviljen mot klokkehandel, som var svært utbredt, var i virkeligheten motstand mot at vanlige folk skulle skaffe seg klokke for det opphevet den arbeidsgiverens og den overordnede monopol på å bestemme tiden. Det var avgjørende i en historisk periode da det ble fullført at så å si alt arbeid ble målt og betalt i tid.

Det ser imidlertid ikke ut til at forbudet mot at reisende kan selge klokker klarer å stoppe handelen. Riktignok faller antall klokkehandlere sterkt fra 1912/13, men det hadde også vært en like sterk nedgang tidligere. Denne nedgangen kan skyldes at den omreisende krambodhandel tok over. Klokkehandlerne, som kalte seg urmakere, holdt ut med enkelte års opphold til 1961 da det var 3 tilreisende urmakere i Lofoten under fisket. Det reiste fotograf til Lofotfisket i 1965, men året etter var det også slutt på denne virksomheten som hadde hatt sin storhetstid i 1890-årene. Tilreisende flekkere, som sløyet fisken som skulle henges og saltes var det bare en håndfull igjen av i 1980-åra, og av hodekjøperne (over 420 så seint som i 1933) var det en eneste igjen i 1984.

En ny gruppe tilreisende arbeidere kom med i oppsynsmannens statistikk fra 1930. Det var kokkene. I beretning for 1940 heter det: "I stigende utstrekning benyttes nå kvinnelige kokker, spesielt i de større og nyere rorbuer. Resultatet av denne ompllassering av arbeidshjelpen fra uvante kokkegutter i 15 års alderen som knapt var kar for å koke det høyst nødvendige, til flinke, renslige kvinner, vel øvet i faget må betegnes som et stort fremskritt i retning av å omskape rorbuene fra skitne pulterkammer til rene, velstelte og trivelige oppholdssteder for fiskerne."

Trankoker

Fiskerutstillingen i Bergen i 1865 samlet 467 utstillere med 2 755 gjenstander, blant annet et trankokeri. Det ble delt ut 57 medaljer og 136 hedersdiplomer.

Petter Dass (1647-1707) ble sogneprest i Nordlands rikeste kall, Alstahaug, i 1689. I 1696 hadde han skrevet ferdig Nordlands Tromphet eller som hele tittelen lyder: Beskrivelse over Nordlands Amt i Trondhiems Stift: Først udgivet under Titel Nordlands Trompet i Vers forfattet.

Petter Dass forsøkte to ganger å få verket utgitt, men det ble først publisert i 1739.

Fra Svemmende Dyr i det Nordlandske Hav

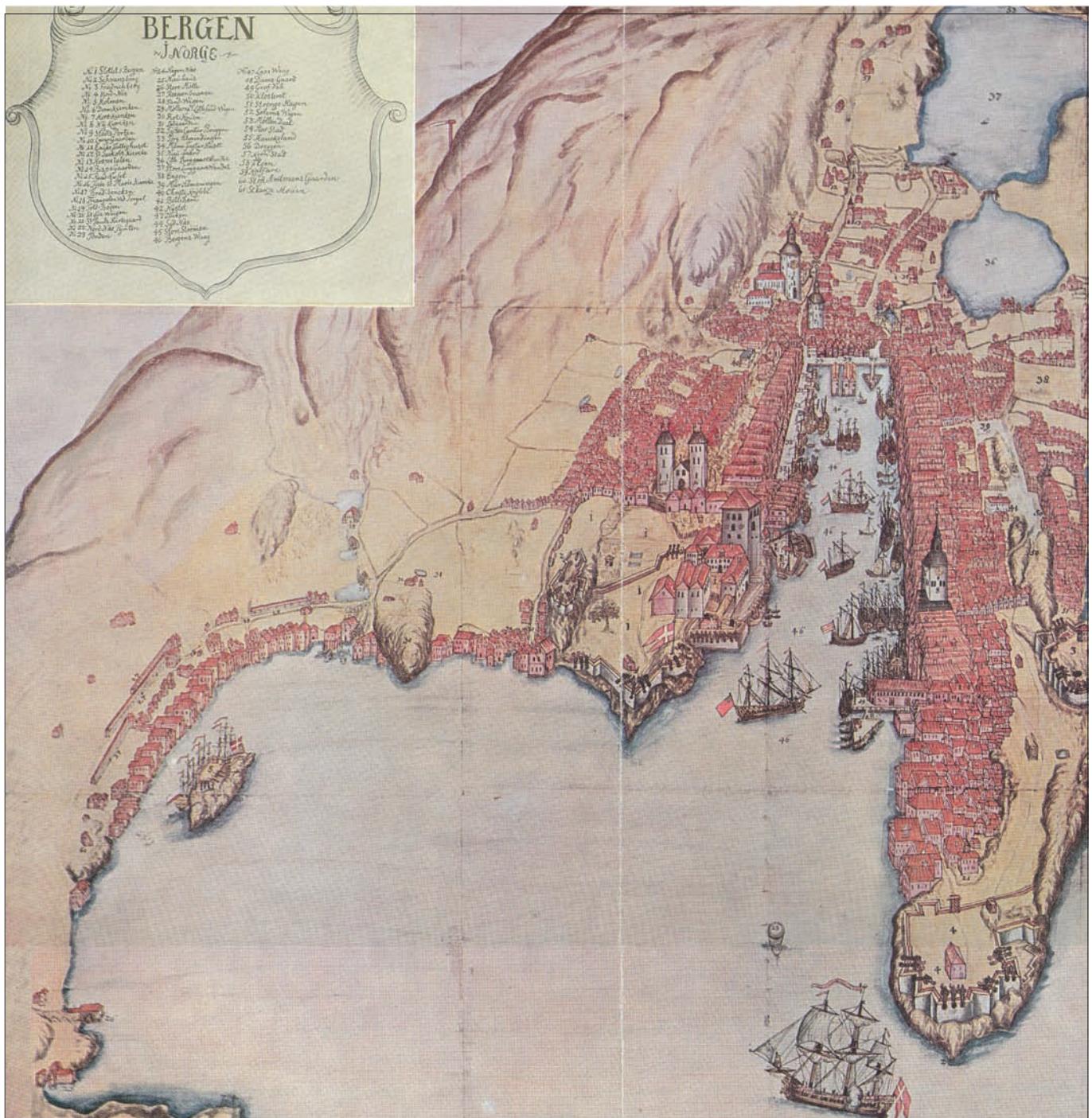
O! Sæel est du Bonde, som Torsken kand faae,
Han føeder baad' dig og din Kone.
Du Torsk maae vel kaldes vor Næring og Brug,
Du skaffer fra Bergen saa mangen Tønd' Rug,
Den stakkels Nordfarer til Føde.
Barmhertige Fader oplade din Hand,
Velsigne os fattige Folk her i Land
Med dine Velsignelser søde!
Skuld' Torsken os feyle, hvad havde vi da,
Hvad skulle vi føre til Bergen herfra?
Da seyled' vist Jægterne tomme.
Hvad have vi andet, her bygger og boer,
End søger vor Føde med Angel og Snor
Og pløye de Bølger hin gromme?
Og skulle du HERre forkorte din Hand,
At stænge Skrei-Torsken og Fiskens fra Land,
Da lagdes vi hastelig øede.

Vi baged' Mad-Kisterne strax efter Juul
Vi fyldte dem gandske med Brød og med Suul
Og skaffed' dem alle sin Foore.
Vi laved' vor Drenge to Maaneders Kost,
Et Bismer-Pund Smør og et Bismer-Pund Ost,
Og Flad-Brød, to vigtige Voger;
Saa Suppe-Meel, Kiød og saa Stomp-Brød et Pund,
Saa Jern-Steen, Skind-Stak og Støvler saa rund,
Saa Diubs-Agn med Angler og Kroger;
Men dermed end ikke fornøyes de vil,
En Anker med Syre vi skaffed' dem til,
Og lod' deres Mad-Kister stoppe.

Fra Om Ledings-Bergene

Hør Greis! kom dog nærmer, jeg seer I er tørst,
Goed Taar! denne Kande spanderer jeg først,
Den anden I selver betaler;
Og Gregus var tørstig, hvad kund' det forslaae?
Den anden og tredie fulgte derpaa,
Han Qvinden at tappe befaler;
Greis seer sin Staldbroder gaae Kiællet forbie,
Han raabte, min Broder! jeg holder dig frie,
Giør vel, inden Døren at stige;
Paa sidstet blev begge vel vædsket og vaad,
Og saa foer all Fiskens i Kræmmerens Baad,
Hvad haver nu Greis til at sige?
Om Morgenens, Manden udsovet sit Ruus,
Adskilligt han skulle da kiøbe til Huus,
Baad' Klæder og Lærrit til Skiorte:
Han tinged' paa Hamp, paa Slib-Steener og Liaa,
De svared': skaf Fiskens, saa skal du vel faae,
Men see! da var Fiskens alt borte.
Og som hans Betalning var gangen paa løb,
Saa maatte han nøyes med dyrere Kiøb,
Kom dermed i bunde-løes Sumpe.

Faksimile fra Petter Dass, Samlede verker, bind 1, Oslo 1997

Utsnitt av perspektivkart over Bergen i 1740-åra. Original i Nasjonalbiblioteket. Fra middelalderen til 1840 var Bergen Norges største by. I 1769 hadde den 13 735 innbyggere, med forstedene 16 719. I 1801 16 931 i byen og 21 788 med forstedene. Til venstre i Vågen lå tyskerbryggene hvor jektene fra Nordland la til. I perioden fra 1870 til 1890 endret nordlandshandelen seg. Det ble større konkurranse om fiskehandelen og flere byer deltok.

Karrig gårdsbruk i Raftsundet, legg merke til uthuset til høyre som er laget av en gammel båt. Raftsunds «omgivelser er vel af alle steder i Lofoten mest bekjent for sin mærkelige natur. Raftsund gaar i nordlig retning mellom Østvaagø og Hinnøen. Fjeldene paa begge sider hæver sig op fra vandet i et mylder af steile styrninger og sorte pigger, den ene ved siden af, over og bag den anden, skilte ved botndale med indsøer og med snefyldte gjele. Bekjendt er udsigten fra fjeldene overnfor Digermulen, paa Raftsundets østside paa Hinnøen.» Resten av beskrivelsen overlot Amund Helland til sin østerrikske kollega, geologen E. Richter:

«Vakrere end udsigten fra Digermulkollen i Raftsundet, naar midnatsolen sætter Lofotens brætinder i glød, er end ikke udsigten fra Camaldoli til Neapel eller fra Taormina til Etna. Det er store kunstverker av naturen, og indtrykket forbliver lige mægtigt, om det end opnaaes ved saa høist forskjellige midler.»

Fra Raftsund.

Priser på rund og sløyset løfottorsk. 1895-1928. Øre per stk

	Sløyset	Rund
1895	14,00	17,80
1896	21,10	28,60
1897	15,50	20,40
1898	16,60	22,00
1899	25,00	30,30
1900	33,40	41,20
1901	25,50	32,30
1902	25,20	30,60
1903	21,20	24,00
1904	18,50	23,90
1905	26,80	34,10
1906	25,10	30,40
1907	37,50	43,40
1908	36,30	42,10
1909	33,60	39,70
1910	34,80	44,70
1911	43,10	55,60
1912	25,30	29,60
1913	29,00	34,40
1914	22,60	39,30
1915	32,50	40,60
1916	91,00	130,60
1917	116,50	149,10
1918	94,00	121,70
1919	130,00	166,30
1920	85,00	121,60
1921	45,00	58,30
1922	73,00	91,10
1923	42,00	158,20
1924	88,60	121,80
1925	99,44	127,82
1926	43,16	63,00
1927	16,41	28,50
1928	..	60,20

Kilde: Trygve Solhaug, De norske fiskeriers historie, bind 1, Lofotfisket 1930, Statistiske oversikter 1948.

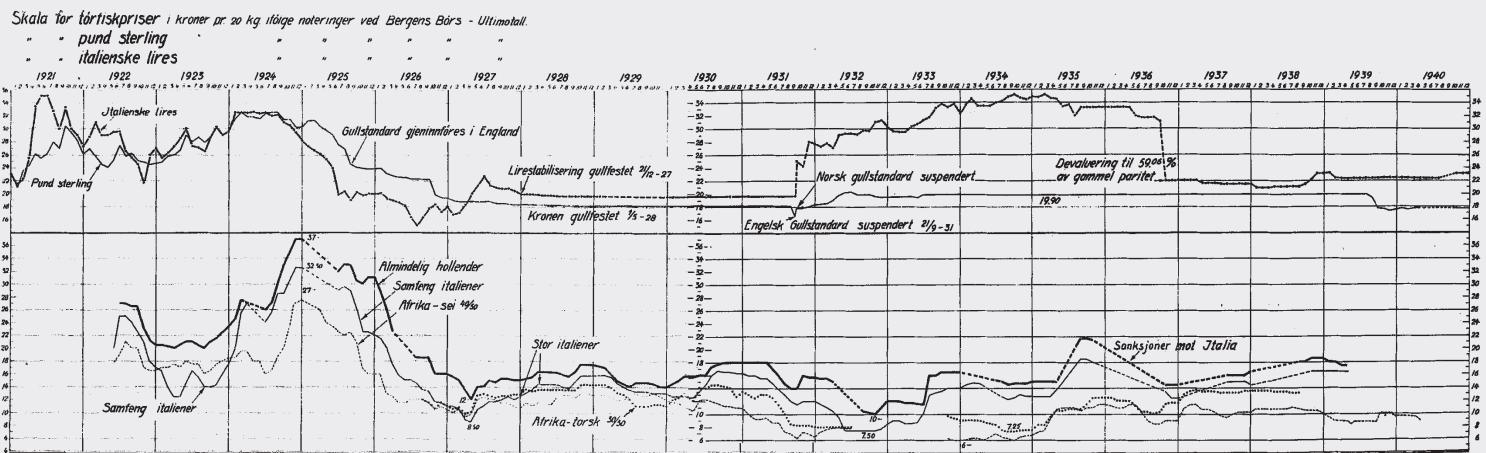
Fleire og flere kronikere og nevrotikere

Beretningen fra Lofotfisket 1987 er den siste som inneholder opplysninger om rorbuer og rorburom for fiskere og arbeidere. Oppgavene over rorburom er viktige fordi væreierne eide de aller fleste rorbuene, og beholdt på dette området sin maktposisjon. Oppgaver for losjhuis var sløyfet tidligere.

Også avsnittet om fiskerilegetjenesten under Lofotfisket skulle i løpet av etterkrigstida komme til å bære preg av at Lofotfisket var i ferd med å endre karakter, og at også arbeidet med beretningen kunne føles som en meningsløs rutine. I 1960 rapporterer Tormod Marstein fra sin første sesong som fiskerilege i Stamsund, og kommenterer skjemaet: "Etter som det er første gang jeg fyller ut en slik liste, kan jeg ikke tilbakeholde en viss undring over den mangel på aktualitet og systematikk som sørpreger skjemaet, og jeg må si at jeg finner det lite tilfredsstillende å la den gi uttrykk for arten av arbeidet som fiskerilege i Lofoten. Jeg skulle anta at det er gått noen tid siden det på en slik liste ble anført tilfelle av pemfigus hos nyfødte eller septico-pyemi etter fødsel eller abort. Aktuelle ting som furunkulose og andre hudsykdommer, isjias og lumbago, otitter, cerum oburans, rhinit og angina faucium leter man forgjeves etter."

Legenes viktigste arbeidsoppgaver under Lofotfisket hadde i alle år vært trekking av tenner og fiskekroker som måtte skjæres ut av hender. Slik var det ikke lenger kunne Dag Andreassen skrive fra Henningsvær i 1963: "Av interesse å merke seg er at gruppen "sinnslidelse" i år er større enn gruppen "håndinfeksjoner", og at gruppen "hjertesykdom/hypertensjon" er dobbel så stor som denne. Oppgavelisten over de forskjellige sykdommer er blitt angrepet før av andre, men jeg kan ikke la være å uttrykke min misnøye over dette foreldede og irrelevante formular."

1965 skriver Dag Andreassen igjen fra Henningsvær: "Som tendensen de siste år har vist, blir det flere og flere kronikere og nevrotikere på kontoret, som nærmest stikker innom fordi de ser at kontoret er åpent, og til en viss grad også fordi de vet at konsultasjonen likevel er gratis. Fiskerilegejobben i

Henningsvær er blitt temmelig deprimerende etter hvert.” Dette var det siste året fiskerilegenes rapporter ble offentliggjort i beretningen, ikke lenge etter opphørte ordningen med en egen fiskerilegetjeneste fra januar til april, heretter skulle fiskerne benytte seg av distriktslegen i kommunene i Lofoten.

Når ble de karnevalistiske innslagene under Lofotfisket borte? De opphørte før fiskerilegens depresjon meldt seg. På begynnelsen av 1950-tallet var det mulig både å støte på en artist og en musiker, en fotograf og en klokkeselger, men de kunne ikke lenger prege de lokale samfunnene slik de hadde gjort det tidligere. I begynnelsen av 1930-åra var det like mange tilreisende fiskere som i de store åra fra 1880-1900, og var nok siste gang karnevalsstemningen gjorde høy lav og lav høy.

Prisen på skrei, tørrfisk og klippfisk har vært studert inngående en rekke ganger. Kurvene over er hentet fra Carl Konow, Tørrfiskhandel, *En faglig utredning om Tørrfiskhandel fra 1914 til 1945* med særlig henblikk på omsetningsformene i mellomkrigstiden, Bergen 1945. En annen studie av de økonomiske sidene ved fiskeriene i Nordland er, Axel Coldevin, *Næringsliv og priser i Nordland*, Bergen 1938, som gir indeksberegnninger for prisbevegelser fra 1700-1880. Om arbeidsmåten skriver han: ”Fra firmaregnskaper i Bergens Museum og Det Hanseatiske Museum besørget jeg avskrevet ca. 20 000 priser fordelt på henimot 40 vareslag. M.h.t. den matematiske side av den senere behandling, så er beregningene blitt til etter samråd med professor Ragnar Frisch. Da professoren har vært interessert i prismaterialet i forbindelse med sine studier over konjunkturbevegelser, har han ved Universitetets økonomiske Institutt latt utføre forskjellige indeksberegninger og lignende (...)"

Kilder:

Jens Kraft, Topographisk-Statistisk Beskrivelse over Kongeriget Norge, Sjette Deel, Det Nordenfjeldske Norge, Anden Deel, Christiania 1835

Petter Dass, Beskrivelse over Nordlands Amt i Trondhiems Stift, Nordlands Trompet, Oslo 1980

Jan Grande, Modernisering og risiko, Beretninger om fisket i Lofoten ca. 1814-1883, NTNU 1996

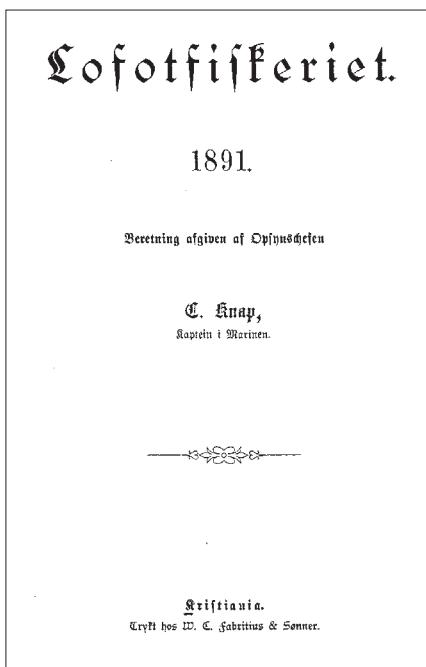
Trygve Solhaug, De norske fiskeriers historie, Oslo 1976

Kåre Fasting (red.), Lofotfisket, Smådrift eller storbruk i nye former, Trondheim 1946

Norges land og folk, Topografisk-statistisk beskrevet, XVIII, Nordlands amt, anden del, fjerde del, Kristiania 1908.

Fiskerioppsynets beretninger fra Lofotfisket har kommet hvert år siden 1859 og er en hovedkilde for all statistikk om dette fisket.

Forsider 1891:

Lofotfisket 1856-2000

Petter Dass pekte i Nordlands Trompet på vanskeligheter når størrelsen på fangsten skulle fastslås.

*Hos alle Nord-Farer gemeenligt bekant:
En Vog der er Tredive Torske,
Toe Torsker en Spærre, Toe Spærre saa rund
De veye Tolv Marker, det er en halv Pund*

*Hos os er Rund-Fisken heel maver og smaae,
Tre Voger af hundrede mand neppe kand faae,
Men Norden for falder den svarer,
Der kan vel et Hundrede veye dig fem,
Jeg selver det haver fornummet af dem,
Som til Vesteraalen hen farer.*

